

Český egyptologický ústav

Oponentský posudek diplomové práce M. Hlouchové *Sluneční kult v době Staré říše*

Po celé mnohatisícileté trvání staroegyptské civilizace patřilo uctívání nejrůznějších slunečních božstev k nejdůležitějším náboženským kultům celé oblasti. To se odrazilo v nejrůznějších oblastech života a myšlení staroegyptské společnosti, včetně architektury, výtvarného umění a literatury. Podle dosavadních znalostí se zdá, že prvním velkým obdobím vyvrcholení slunečního kultu – nabízí se ovšem otázka, zda by nebylo lepší mluvit o „slunečních kultech“ v množném čísle – byla doba 5. dynastie, dlouhodobě úzce spojená rovněž s českými archeologickými výzkumy na archeologické koncesi v Abúsíru. Téma diplomové práce je proto bezprostředně spjata s činností našeho pracoviště v EAR, a i proto ho považují za vhodně zvolené a i z širšího hlediska aktuální.

Autorka svou práci rozdělila do celkem sedmi kapitol, doplněných rozsáhlou bibliografií a početnými přílohami, z velké části uloženými na CD.

Krátký úvod (kap. 1), spíše metodologicky zaměřený, shrnuje východiska práce, z mého hlediska ale postrádá poněkud detailnější souhrnný přehled dosavadního stavu bádání, i když to je zachyceno v jednotlivých kapitolách. Ve 2. kapitole jsou shrnuty náboženské aspekty slunečního kultu, tedy jednotlivá sluneční božstva a jejich posvátná zvířata a symboly a také héliopolská kosmogonie. Třetí kapitola stručně shrnuje poměrně stručné a útržkovité doklady slunečního kultu z doby před Starou říší, tedy od pravěku až po Archaickou dobu, souvislost slunečního kultu s královskou ideologií je tématem následující, 4. kapitoly.

Pátá kapitola, nejrozsáhlejší v celé práci – tvoří téměř její polovinu – obsáhle shrnuje nejrůznější písemné prameny dokládající existenci a vývoj slunečního kultu v době Staré říše. Zaslouženě významná pozornost je přitom věnována materiálům z českých archeologických výzkumů v Abúsíru, tedy papyrusovým archivům a nálezům z nedokončeného pyramidového komplexu panovníka Raneferefa. Ty doplňuje detailní a přesná analýza titulů a vlastních jmen, kde je zaslouženě velká pozornost věnována titulu mA-wr, později spojovanému s velekněžskou funkcí v hlavním chrámu slunečního božstva v Héliopoli. Obsáhlý je i komentovaný výčet zmínek dokládajících sluneční kult v prvním velkém doloženém souboru staroegyptských náboženských textů, Textech pyramid.

Šestá kapitola, druhá nejdelší, je věnována archeologickým a stavebním dokladům slunečního kultu v době Staré říše. Jsou zde shrnuty dosavadní, poměrně stručné a útržkovité poznatky, o městech Héliopoli (dlouhodobě ústředním centru slunečního kultu v Egyptě) a dosud nelokalizovaném městě Sachebu. Autorka se zde obsáhle zabývá solární symbolikou pyramidových komplexů, a také tzv. Chrámem Sfingy v Gíze, jednou z dosud spíše enigmatických staveb nepochybně ale spojených se slunečním kultem. Detailně shrnuje a analyzuje i dosavadní poznatky o tzv. slunečních chrámech, které lze považovat za svého druhu vyvrcholení slunečního kultu za Staré říše, přestože z počtu šesti, doloženého v písemných pramenech, byly zatím jen dva objeveny a prozkoumány i archeologicky – oba leží v těsné blízkosti české archeologické koncese v Abúsíru. Po shrnujícím závěru pak následují obsáhlá a důkladná bibliografie a soupis příloh, zčásti uložených na CD.

Autorka nesporně prokázala hluboké znalosti tématu a schopnost dobré orientace v dané problematice, včetně schopnosti práce s původními prameny a dostupnou literaturou k tomuto tématu. Několik následujících výhrad či doplnění může být předmětem pro další diskusi:

Obecně v celé práci se podle mne objevuje příliš mnoho citací ze sekundární literatury tam, kde autorka uvádí různé názory obvykle badatelů ze starší doby; na tom nemění nic ani skutečnost, že cituje většinou nejnovější literaturu, kde jsou původní odkazy uvedeny. Ne vždy je také v citacích, resp. bibliografii rozlišeno 1. a 2., resp. následující vydání, což zejména v případě opakovaně vydávaných publikací s častými doplňky a úpravami (např. I.E.S. Edwards, *The Pyramids of Egypt*) není bez významu.

U ideogramatických, resp. dalších hieroglyfických znaků (např. na str. 15) jsou uvedeny kódy v zásadě podle Gardinerova seznamu znaků, což je pochopitelné pouze egyptologovi – pro případné neoborníky by bylo dobré na to odkázat.

Str. 21: K usirovskému mýtu a počátkům Usirova kultu by bylo vhodné odkázat i na další literaturu (např. práce J. G. Griffithse, apod.), ne pouze na heslo v encyklopedii, byť jde o encyklopedii odbornou a vysoce renomovanou. Obecně by možná bylo vhodné omezit počet citací z encyklopedických hesel ve prospěch původní literatury.

Str. 23: K rejskovi jako jednomu ze zvířat úzce spojených se slunečním kultem lze citovat publikaci E. Brunner-Traut, *Spitzmaus und Ichneumon als die Tiere des Sonnengottes* (NAWG 1965, 7).

Str. 25: Datování 6000 BP nemůže odpovídat 4900 př.n.l.

Str. 32: Zde se v posledním odstavci mluví o slunečním bohu jako o „bohu obyčejných lidí“, naproti tomu podle tvrzení na str. 37 si „slunečního boha ‘vytvořila’ královská ideologie“ – tuto odlišnou interpretaci by bylo potřeba buď vysvětlit, nebo alespoň komentovat.

Str. 34: V úvodu je zmíněn papyrus Turin – bylo by vhodné uvést i jeho číslo, resp. odkaz.

Str. 42-43: Zmínka o tom, že na střeše chrámu existovalo místo spojené s uctíváním boha Rea vyvolává asociaci na svatyni Swt-Radoloženou v pozdějších dobách, cf. F. Coppens, *The Wabet*, 209-212.

Str. 47, pozn. 47: V případě autorek nelze při opakování jejich jména použít *id.(em)*, ale *ead.(em)*, totéž se opakuje na str. 50 a 119.

Str. 57: K personálu slunečních chrámů by bylo vhodnější uvést počet podle novějšího článku M. Nuzzola (tj. 80), s nímž autorka sama pracovala, než starší číslo podle W. Kaisera (tedy 50).

Str. 99: Původní horizont z doby Staré říše není v Héliopoli asi vždy v úrovni 15-20 metrů pod současným terénem, jak dokládají četné publikace (např. el-Sawi-Gomaa, *Das Grab des Panehsi, ...*, Wiesbaden 1993).

Str. 104, pozn. 169: Anglických překladů Pap. Westcar je celá řada, uvedený překlad W. K. Simpsona by bylo vhodné zmínit jako jeden z mnoha.

Str. 107: Citovaný názor K. Kocha, že „pyramida mohla představovat jakýsi kamenný model pro nemateriální sluneční paprsky“, je víceméně totožný s názorem I. E. S. Edwardse citovaným na str. 110, že „je na obloze možné spatřit sluneční paprsky vytvářející podobu pyramidy“.

Str. 111: Myšlenku, že Snofruova pyramida v Médúmu byla předchůdcem slunečních chrámů, zopakoval D. Wildung i v *Die Rolle ägyptischer Könige im Bewusstsein ihrer Nachwelt*, Berlin 1969, 108 a 146, cf. k tomu odmítavé stanovisko K. Zibeliuse-Chen, *Ägyptische Siedlungen nach Texten des Alten Reiches*, 1978, 274-277.

Str. 113: Názor, že Šepsekafův zádušní komplex je díky oddělení různých stránek královského kultu předchůdcem slunečních chrámů, vyslovil už H. Ricke (1969, 62-64), cf. také Posener-Kriéger 1977, II, 526, pozn. 1.

Str. 114, pozn. 183: Názor, že spojení pyramid s Héliopolí nepřímo dokládá existenci kultovního místa k uctívání slunečního boha již za 4. dynastie, je svým způsobem důkaz v kruhu.

Str. 115: K tzv. chrámu Sfingy lze nově citovat článek G. Dash, „Solar Alignments in Giza, 3“, *AERAGram*12/2 (Fall 2011), 3-8, viz také <http://www.aeragram.org>.

Str. 118: K Hathořině kultu ve slunečních chrámech lze uvést i S. Allam, *Beiträge zum Hathorkult ...*, 1963, 7-10. Podle D. Wildunga (1969, 137-138) sloužily snad jako kultovní místa pro Hathoru ve slunečních chrámech stavby zvané *mrt*.

Str. 118: Na možnou existenci triády Re, Hathor a panovník upozornil kromě K. Martina i P. Kaplony (1977, 297 a 303-304).

Str. 119: Formulace „Pokud je známo, všechny sluneční chrámy byly vybudovány na memfidské nekropoli...“ není zcela přesná – tato skutečnost se spíše předpokládá.

Str. 119: Lze doplnit, že první obsáhlejší studii o slunečních chrámech napsal K. Sethe, *ZÄS* 27 (1889), 111-117, který stanovil jejich počet na šest a přibližně určil i jejich polohu.

Str. 119: Za zamyšlení by možná stála otázka, zda sluneční chrámy nebyly úmyslně stavěny v dosud prázdné části menoferské nekropole (podobně jako značně později např. Achetaton). – Už nejpozději ve 20. letech 20. stol. vyslovil G. Steindorff domněnku, že některá z dosud neprozkoumaných staveb v Abúsíru by mohla být pozůstatkem dalšího slunečního chrámu, cf. K. Baedeker, *Ägypten und Sudan*, 8. vyd., 1928, 146.

Str. 120: Na možnou souvislost slunečních chrámů se svátkem *sed* upozornil už L. Borchardt, *ZÄS* 39 (1901), 102.

Str. 121: Na možnou ekonomickou funkci slunečních chrámů poprvé poukázal S. Schott (Ricke, ed., 1969, 137), jehož názory ostře odmítl J. Osing, *Orientalia* N.S. 41 (1972), 308, cf. také P. Kaplony, *Orientalia* N.S. 41 (1972), 20 a 52.

Str. 122: Na možnou souvislost ukončení výstavby slunečních chrámů s nástupem Usirova kultu upozornil už E. Hornung, *Grundzüge der ägyptischen Geschichte*, Darmstadt 1965, 40.

Str. 123: K ekonomickým důvodům, proč se sluneční chrámy přestaly stavět, cf. už Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961, 86. – Na tomto místě by bylo možná vhodné se i zamyslet nad délkou trvání kultu ve slunečních chrámech, nejen nad důvody, proč se přestaly stavět, protože i to je přinejmenším dokladem změn v pojetí slunečního kultu.

Str. 126: K otázce psaní determinativů ve jménech slunečních chrámů lze odkázat na bohatou diskusi. Podle V. van de Walle (*JNES* 36, 1971, 23) bylo například psaní determinativů zcela libovolné a nelze z něj tedy soudit o tvaru stavby. Viz k tomu také E. Edel (Ricke, ed., 1969, 9) a J. Osing, *Orientalia* N.S. 41 (1972), 308-309. K Zibelius-Chen (*Ägyptische Siedlungen ...*, 174) připomíná i názor D. Arnolda (*Der Tempel des Königs Mentuhotep, I*, 29), že determinativy staveb označují obvykle spíše jejich význam a nikoli podobu.

Str. 126-127: W. Kaiser (1956, 112) opíral svůj názor, že chrám Sechetre mohl být použit při stavbě Niuserreova komplexu o graffita na blocích, které lze vyložit i jako lomové značky. K tomu existuje poměrně obsáhlá diskuse, kdy např. Maragioglio – Rinaldi (1977, 152, 154) dospěli k závěru, že lomové značky nemají souvislost s panovníkem, ale označují pouze lom. Naproti tomu podle Kaplonye (1977, 150, pozn. 161) byly tyto bloky určeny pro dostavbu Sahureova chrámu za Neferirkarea. Sporný je i druhý Kaiserův argument, který se týká determinativů názvu chrámu Sechetre v Cejově hrobce.

Možné ztotožnění slunečních chrámů Veserkafa, (Sahurea) a Neferirkarea odmítl i H. Ricke, který o něm uvažoval (Ricke 1965, 18), vyslovila se k tomu i P. Posener-Kriéger (1977, II, 519) a před ní už i H. Stock (*ZÄS* 80, 1955, 143) a E. Winter (1957, 224. pozn. 19).

Str. 128: P. Kaplony (1977, 289) interpretuje ojedinělý nález pečeti s označením $Htp-i-b-Ra$ jako název dalšího, tedy sedmého slunečního chrámu, který navrhuje připsat Šepseskareovi.

Str. 134: Malé obelisky byly nalezeny i u vchodu do hrobky soudce Intiho v Abúsíru.

Navzdory těmto, často spíše formálním, výhradám a doplněním představuje předložená práce důkladnou a ucelenou studii, v níž autorka plně prokázala schopnost samostatně zpracovat rozsáhlé téma a využít k tomu jak dostupné prameny, tak existující literaturu. Tato práce podle mne zcela splňuje, a spíše překračuje, požadavky kladené na diplomovou práci, a proto doporučuji, aby byla přijata k obhajobě před příslušnou komisí a klasifikována známkou *výborně*.

Praha 23.5.2012

Prof. dr. Ladislav Bareš